

Per Aage Brandt

Center for Semiotik, Aarhus Universitet

Store ord - semantik

Artiklen prægtes af en iøjnefaldende, gennemgående svaghed, som kan forvirre læseren; den er formuleret i en stil, som snart er den videnskabelige teksts, snart den pædagogisk forkortede lærebogsteksts, snart det henkastede polemiske essays. Nøgleordet "kontradefineret", som formentlig selv er kontradefineret, fremstår således, som om det dels var en nyskabelse, dels en velkendt indlæringsgenstand, dels et våben i en essayistisk polemik.

Væsentligere er imidlertid artiklens analytisk filosofiske inspiration, som har mindst to bemærkelsesværdige virkninger: på den ene side medfører den en værdifuld og psykologisk ikke-triviell opmærksomhed om ordbetydninger (deres pragmatik og semantik, som vi skal betragte nærmere); på den anden side medfører den en mindre perspektivrig antagelse om, at en bestemt sprogbrug i sig selv forårsager en bestemt og ikke anbefalelsesværdig tænkemåde — den såkaldte "psykosnak", eng. *psycho-babble*, et nedladende udtryk anvendt om uprofessionel psykologi. Mennesker danner nu engang spontane antagelser om det, der angår dem, vil jeg sige, og disse antagelser er måske naive, men dels er de ikke *babble*, dvs. pludren, dels støttes de af en vidtspunden metaforik, der i hvert fald gør rede for menneskers oplevelser og tilskriver dem en vis sammenhæng; og endelig kunne de let ændres og raffineres, hvis den professionelle psykologi rådede over en velbegrunnet og forståelig teori om psykens ontologiske arkitektur. En sprogbrug ændrer sig ikke slet og ret ved negative grammatiske instrukser, men gør det ofte, når ny viden om sprogbrugens genstand vinder hævd. Man kan begribeligvis ikke få mennesker til at nøjes med at tale om *tilstande*, f.eks. mentale tilstande, idet man forbyder dem at tale om det system, som befinder sig i sådanne tilstande. Den tilstand at være "ude af sig selv" får naturligt mennesker til at tro, at psyken omfatter et "selv", også når man ikke er "ude" af det. Vi anvender fortrinsvis metaforer om kritiske tilstande, og disse metaforers indhold farver naturligt den måde, vi opfatter de ikke-kritiske tilstande på. Hvis vi vil have dem opfattet anderledes, må vi fremlægge et godt alternativ, ikke blot et tanke- eller taleforbud.

Men nu til det centrale: modsætningen mellem *direkte* og *kontradefineret* ordbetydning. Adjektivet for den emotionelle tilstand "vrede", nemlig "vred" i "Jensen var vred", er en *direkte* bestemmelse af tilstanden, mens "upåvirket" er *kontradefineret* i den enkle forstand, at det angiver fraværet af en anden, hermed kontradiktorisk tilstand. Nogle ord, og det er, som AP understreger, netop store ord i folkepsykologien, er imidlertid af den sidste slags, uden at det kan ses på deres negative form. Syv grupper fremhæves, hvoraf udtrykket "selv" indgår i de tre. Lad os blot nævne to af de øvrige: "tryk" og "fri". Man kan føle sig "tryk", selv om man kunne have

grunde til at føle sig "utryk". Man kan føle sig "fri", selv om man kunne have grunde til at føle sig "ufri". "Danmark er et frit land", siger vi, netop når nogen forsøger at gøre os ufri. De såkaldte kontradefinerede udtryk henviser til en art trods, hvormed subjektet (Jensen...) møder en udfordring, som uden denne trods ville fremkalde en modsat følelsesstilstand.

Det er en vigtig og rigtig iagttagelse. Lad mig kun indvende, at udtrykket *kontradefineret* inviterer til den fejltagelse, at ordbetydninger skulle være *definerede*. Som de sidste tyve års kognitive semantik har vist (Rosch-Lloyd 1978, Lakoff 1987, etc.), beror sprogets åbne ordklassers semantik på kategorisering ud fra prototyper, ikke på definitioner og altså heller ikke på kontradefinitioner. Hvad er det da, der kategoriseres forskelligt i de "direkte" og de "kontrære" tilfælde?

Betragt et "direkte" AP-eksempel: "Han blev utryk (der var lige løbet en sort kat over vejen)". Konteksten er her betinget, dvs. der var lige sket noget. Man kan mere udførligt sige: "Han blev utryk, fordi der lige var løbet en sort kat over vejen".

Sammenlign nu med et "kontrært" AP-eksempel: "Han var tryk (*selvom* hans nabo lige havde lovet ham bank)". Konteksten er også her betinget; i ubetingede kontekster virker de kontrære udtryk ejendommelige, sære, og AP kalder dem pseudotilskrivninger.

Følelsesudtryk fungerer formentlig overhovedet bedst i kontekster, som angiver et forhold eller en situation, der er relevant for den pågældende følelsesstilstand, dvs. hvor der er "sket noget", medmindre de beskriver en karakter, en personlighedstype.

Læg nu mærke til, at de "direkte" udtryk forekommer i sammenhænge, som i vid forstand *begrunder* den pågældende følelsesstilstand. Det er for så vidt *kausale* kontekster (jf. "fordi" i eksemplet), som direkte begrunder tilstanden. Men de kontrære udtryk indfører en modsat rettet faktor, som hæmmer den kausale effekt: Jensen var først neutral, derefter blev han utryk, *fordi* der skete noget ildevarslende, men til sidst følte han sig *alligevel* tryk, idet han lagde sin skæbne i Guds hånd...

Der er tale om en *kausal* begrundelse i de "direkte" udtryks kontekst (jf. "Jensen blev vred, *fordi* Petersen drillede ham"), og der er tale om en *koncessiv* dæmpning af begrundelsen i de "kontrære" udtryks kontekst (jf. "Jensen forblev upåvirket, *selvom* Petersen drillede ham; det var han så vant til").

Kategoriseringen danner et kausalt skema i de direkte tilstandsangivelser, mens den danner et koncessivt skema i de kontrære tilstandsangivelser. Dette forekommer mig at være den simple semantiske baggrund for forskellen mellem de to udtrykstyper.

Man kan forestille sig det kausale skema enkelt som en *kraft*, der dukker op i subjektets nærhed og som en attraktor

fører det mod en dertil svarende tilstand, opfattet kognitivt som et "sted". En krænkelser fører til vrede; en trussel fører til bekymring, osv. Vredens semantik indeholder forestillingen om en udløsende krænkelser; bekymringens semantik indeholder forestillingen om en fare, eventuelt en trussel; osv.

Man kan da forestille sig det koncessive skema som en *barriere*, der mere eller mindre effektivt blokerer kraftens virkning på subjektet. *Forces and barriers* er Eve Sweetser (Sweetser 1990) forslag til et design for elementære dynamiske skemaer. Jeg har diskuteret og omarbejdet modellen i en række arbejder (Brandt 1992, 1994 og 1995).

Man kan imidlertid mere dækkende forestille sig et samlende skema, i hvilket Jensen uden angiven følelsetilstand (F_0) og ganske uforstyrret bevæger sig i en bestemt retning efter eget ønske, hvorefter en *barriere* (f.eks. en sort kat over vejen) skyder op foran ham og bringer ham i en bestemt følelsetilstand F_1 (f.eks. utryghed); men et hul eller en svækkelse i barrieren, eventuelt fremkaldt af hans egen indsats, tillader ham alligevel at passere og genoptage sin tidligere bevægelse, idet hans følelsetilstand nu er F_2 (f.eks. tryghed). F_2 forudsætter F_1 , men ligner F_0 , hvorfor AP må understrege, at de ikke er identiske. F_1 er en direkte følelsetilstand; F_2 er derimod en kontrær følelsetilstand, idet den forudsætter barrierens og dens overvindelse.

Den kontrære følelsetilstand forudsætter altså en ophævelse af en spærring, eller en autonomt mobiliseret kraft, som væsentligt svækker en anden, forudsat og forstyrrende kraft, i forhold til hvilken den netop er "kontrær". Udtrykket for denne kontrære krafts følelsesmæssige virkning er da kontradiktorisk (jf. "uforstyrret" eller "tryk") i forhold til den første krafts følelsesmæssige virkning ("forstyrret" eller "utryk"). Udtrykkenes mening beror på denne underliggende dynamiske skematik, som svarer til kontekstens dramatiske struktur. Jf. Østergaard 1998.

Menneskelige følelser udløses af situationers dynamiske form. Hvis alt altid gik glat for Jensen, ville han ikke behøve at føle noget som helst. Rigtige følelser udløses af rigtige situationer; falske situationer giver anledning til falske følelser, f.eks. "falsk selvfølelse", der ikke mindst opstår ved en pædagogik, som ser bort fra rigtige (virkelige) situationer og dermed forbereder mennesker dårligt til mødet med virkelige barrierer. AP advarer med rette mod den slags.

Der er naturligvis langt mere at sige om problemstillingen, men lad disse betragtninger her være semiotikerens umiddelbare velkomsthilsen til en semantisk nysgerrig psykologi.

Referencer

- Brandt, Per Aage 1992. *La charpente modale du sens*. Amsterdam, New York, Aarhus: John Benjamins/Aarhus University Press.
- Brandt, Per Aage 1994. *Dynamiques du sens*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Brandt, Per Aage 1995. *Morphologies of meaning*. Aarhus: Aarhus University press.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories reveal about the Mind*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Rosch, Eleanor og B. B. Lloyd eds. 1978. *Cognition and Categorization*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates.

Sweetser, Eve 1990. *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge : Cambridge University Press.

Østergaard, Svend 1998. *Kognition og katastrofer. Studier i dynamisk semiotik*. København: Forlaget Basilisk.